

СЕМЕЙ ҚАЛАСЫНЫҢ ТАРИХИ АРХИТЕКТУРАСЫ

УДК 72.03

Баймуканов Аян Ғабиденұлы

baimukan.a@mail.ru

Магистрант 1-го курса кафедры «Архитектура» ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана,
Казахстан

Научный руководитель – Р.У. Чекаева

Кіріспе. Семей - әдемі тарихи архитектурасы бар қала. Бай тарихы бар ескі қала. Қалада республикалық және жергілікті маңызы бар архитектуралық және тарихи ескерткіштерге, сондай-ақ қалаға байланысты тұлғаларға арналған көптеген ескерткіштер бар. Семейде 1835 жылы 684 үй, 1851 жылы - 880 жетті. Революцияға дейінгі Қазақстан қалаларының ғимараттарының басым бөлігі бір қабатты ағаш және балшық үйлерін, соның ішінде кейде шіркеу шіркеулерінің және мешіттердің мұнараларымен шұғылданған, шығыс еуропалық түсті.

Көптеген қалалар мен ауылдар тұрақты түрде орналасса да, оларды құру барысында сәулет және көркем бірлік принципін құрметтемеді. Мұны Семей мен Верный қалаларының құрылыстарында көруге болады. Семейдің орталығы алдымен шығысқа қарай, Ертістің оң жағалауында орналасқан. Бірақ 80-жылдары ол солтүстікке, қазіргі мәдениет және демалыс саябағының орнына ауысады.

Өзен өзеннің бедеріне параллель және перпендикуляр жүгіретін көшелер желісінің бағытын анықтады. Бұл табиғи факторды дұрыс қарау қала мен оның орталығының ұтымды орналасуында көрінді. Дегенмен, қаланың кейінгі дамуы жеке кәсіпкерлердің мүдделерін көрсете отырып, осы орталықты құру идеясын бұзды. Ертіс жағалауында орналасқан өнеркәсіптік кәсіпорындар қала орталығын өзеннен аластатып, өз аумағының әдемі және әдемі бөлігін басып озды.

Бұл уақыттың негізгі түрлері үйлер, діни ғимараттар (кесенелер, мешіттер, шіркеулер), медреселер, коммерциялық кеңселер, әкімшілік және қоғамдық ғимараттар, дүкендер, керуен сарайлар, моншалар, мектептер, ауруханалар, зауыт ғимараттары, теміржол вокзалдары, малға арналған бөлмелер болды. және т.б.

Оларды негізінен ресейлік, қазақ және татардық саудагерлер жасаған. Сақталып қалған тарихи ғимараттар:

Бір минаретті мешіт – XIX ғасырдың бірінші жартысындағы сәулет ескерткіші.

Екі минарет мешіті - XIX ғасырдағы мұсылман сәулетінің үлгісі

Ямышев қақпасы - Семипалата бекінісінің үш қақпасының жалғыз қалғаны (батыс жағындағы). Олар 1773 жылы инженер-капитан И.Г. Андреевтің басшылығымен салынған.

Невзоровтар отбасы атындағы бейнелеу өнері мұражайының ғимараты — XIX ғасырдың екінші жартысындағы сәулет ескерткіші, сатушы Степановтың бұрынғы үйі.

Бұрынғы ерлер гимназиясының ғимараты (қазіргі Қазақ гуманитарлық-заң инновациялық университетінің ғимараты) 1872 жылы салынған тарихи ескерткіш болып табылады, 1894-1919 жылдары ол ерлерге арналған гимназияны, 1919-1934 жылдары 11-ші Сібір Ақ Гвардиясының штаб-пәтері, Кеңестердің әскери революциялық штабы. 1934 жылдан бастап ғимарат түрлі жоғары оқу орындары үшін тұрғын үй ретінде қызмет етеді.

Тыныбай Кәукенов мешіті - XIX ғасырдың бірінші жартысындағы тарих және сәулет ескерткіші.

Қытай консулдығының ғимараты - 1903 жылы салынған сәулет ескерткіші. 1920-1963 жылдары ол қытайлық миссияны, ал содан кейін қытай консулдығын орналастырды.

Сорғы станциясының ғимараты 1910 жылы салынған сәулет ескерткіші болып табылады, ол Қазақстандағы сумен жабдықтау жүйесінің алғашқы сатушысы Плещеевтің қаражаты есебінен салынған.

Губернатордың бұрынғы үйі (қазір жергілікті тарих мұражайы) 19-шы ғасырдың екінші жартысындағы тарихи және сәулет ескерткіші болып табылады.

Православиелік шіркеу - 1856 жылы салынған тарих және сәулет ескерткіші.

Ф. М. Достоевскийдің әдеби-мемориалдық мұражайы – тарихи ескерткіш болып табылады. Қола ескерткіші «Ш. Уалиханов және Ф. М. Достоевский »мүсінші Д.Г. Элбакидзе.

Аниар Молдыбаевтың уйі - Абайдың туысы. Үйде орыс және қазақ тілдерінде мемориалды тақта орнатылды: «Қазақ халқының ақыны және ағартушысы Абай Құнанбаев жыл сайын осы үйде қалды және 1878-04 жылдар аралығында сонда тұрды».

Абайдың Республикалық әдеби-мемориалдық мұражайының ғимараты - саудагер Роман Борисовқа тиесілі ескі үй.

Ежелгі мешіттер. Семейде бірнеше көне мешіттер бар. Олардың ішінде - бір және екі миниареттілер. Олардың біріншісі XIX ғасырда түрік шыққан Абдулла Әфендимен салынған. Мешіт пішінделген кірпіштен, тікбұрышты нысанда салынған, бір күмбезі бар. Екі жақты мұнара 1856 жылы соғылған. Оның құрылысына татарстандық саудагерлер ақша берді. Бұл мешітте көрнекті Құранның жоғарғы бөлігіндегі сөздерді әсем бейнелеу. Мешіт XIX ғасырдағы діни сәулет тізіміне енгізілген (Сур. 1).

Сурет. 1 Екі минаретті мешіт

Тыныбай Каукуенов Мешіті. Мешіт XIX ғасырдың ортасында салынған ақша сатушысы Тыныбай Кәукуеновтың есімімен аталды. Бұл мешітке қатысты 1858 ж. Қазақстанның Мемлекеттік мұрағатында табылды. Сондай-ақ, бұл мәліметтер негізінде тарихшылар мешіттің 1840 жылы салынғанын айтты. Осының барлығы ағаштан жасалған, тек тас негізі. Оның екі қабаты бар. Жоғарғы қабатта әйелдер дұға етті, төменгі қабатта - ерлер. Мешіт бүгінгі күні жұмыс істеп тұр (Сур. 2).

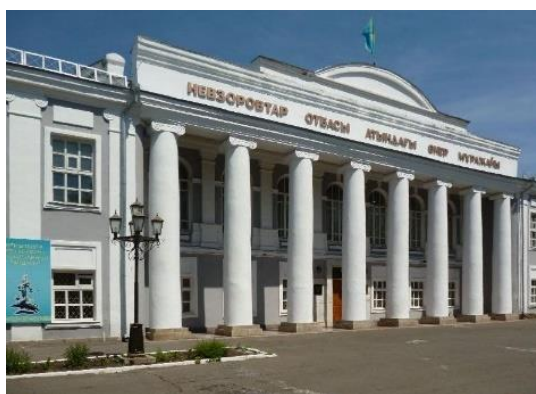
Сурет. 2 Тыныбай Кәукуенов мешіті

Ямышев қақпасы. Ямышев қақпасы бір кездері ірі Семей бекінісінің бөлігі болды, 1718 жылы Петр I бұйрығымен өзеннің оң жағалауында салынған. Бекіністің қақпалары бірнешеу болған: бұлар Ямышевск Омске, Өскеменге, шығысқа және Семейге қарап, жағалау қақпалары, бірақ бір ғана тірі қалды. Өкінішке орай, бүгінгі күні көретін Ямышевский қақпасы бұл түпнұсқа емес. Бұл макет, сол қақпалардың дәл көшірмесі. 1970 жылы қаланың осы ауданында туннель жасау жұмыстары болды, ал Ямышев қақпасы соның жолында тұрды. Осыған байланысты қақпаны бұзу туралы шешім қабылданды, оларды 50 метр қашықтықта жылжытты және қайта жинады. Шеберлердің сапалы жұмысының арқасында қақпалар өзінің тарихи келбетін жоғалтпады, бірақ бәрібір шын мәнінде түпнұсқа емес(Сур. 3).

Сурет. 3 Ямышев қақпасы

Невзоровтар отбасы атындағы бейнелеу өнері мұражайы. Мұражай Невзоровтар атымен аталады, себебі 1988 жылы осы отбасы мұражайға бейнелеу өнерінің бай жиынтығын ұсынды. Бұл отбасы осы топтаманы төрт ұрпақ бойы жинаған. Мұражай қорында бес мыңға жуық экспонат бар, оның ішінде қазіргі заманғы қазақстандық суретшілердің туындылары, кеңес дәуірінің картиналары және шетел авторларының картиналары. Суреттер тек Қазақстанда ғана емес, сонымен қатар шетелдерде де бірнеше рет өткізілді. Мұражай тарихи ғимаратта орналасқан - саудагер Степановтың үйі. Федор Степанов бірінші Гильдияның ең бай қалалық саудагерлерінің бірі болды. Ол өз үйін XIX ғасырдың 70-жылдарында салған. 1985 жылдан бастап осы уақытқа дейін бұл сауда үйі осы номиналды мұражайға тиесілі (Сур. 4).

Сурет. 4 Невзоровтар отбасы атындағы бейнелеу өнері мұражайы.

Қытай консулдығының ғимараты. Қытай консулдығының ғимараты 1903 жылы салынған сәулет ескерткіші болып табылады. 1920 жылы негізі қаланғаннан кейін, үй Қытайдың миссиясына тиесілі болды (Сур. 5).

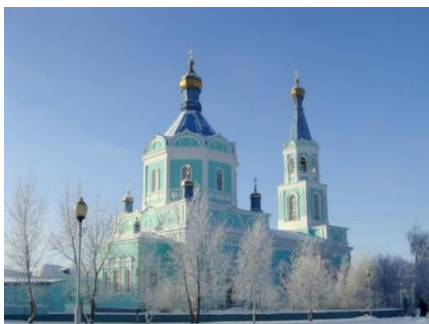
Сурет. 5 Қытай консулдығының ғимараты

Губернатордың бұрығы үйі. Революция алдындағы кезеңіне әскери губернатор тұрды. Бірақ Совет билігінің келуімен ғимараттың аты да иесі де өзгерді. Кей кездерде бұл үйді «Бостандық үйі» деп атаған. Қазір губернатордың бұрынғы үйі қаланың тарихи мұражайының иелігінде. Ғимараттың құрылысы XIX ғасырдың екінші жартысында болған. (Сур. 6).

Сурет. 6 Губернатордың бұрығы үйі

Воскресен ғибадатханасы. Осы ғибадатхананың негізін қалаған тарихта танымал семейлік тарихшы Виктор Кашляк: «XIX ғасырдың 50-ші жылдарының басында Семейге жақын ауылда тұратын зейнеткер Митрофан Егорович Казаковтың өзі өз қаражатыңызбен Мәсіхтің қайта тірілу құрметіне арналған тас православ шіркеуін осы ауылда салу туралы өтініш жасады және оны Оны жеткілікті мөлшерде игеру үшін, ол үшін ол барлық қажетті материалдарды дайындады». 1860 жылы Казаковтың арқасында шіркеу жұмыс істей бастады. Ұлы Отан соғысы кезінде шіркеу жабылғаны белгілі. 1946 жылы қайтадан ашылды (Сур. 7).

Сурет. 7 Воскресен ғибадатханасы

Ф.М.Достоевскийдің әдеби-мемориалдық мұражайы. Достоевскийді қаламен 1854-1857 аралығындағы қуғын-сүргін жылдары байланыстырады. Ғимарат 1838 жылы салынған. Қазіргі Мемориалды-мұражай ғимараты, Достоевскийдің өмір сүрген ескі үйінен өзгеше.

1972 жылы мұражайды кеңейту және осы жазушы туралы толық таныстыру үшін үйге екі қабатты болып кеңейтілді(Сурет. 8).

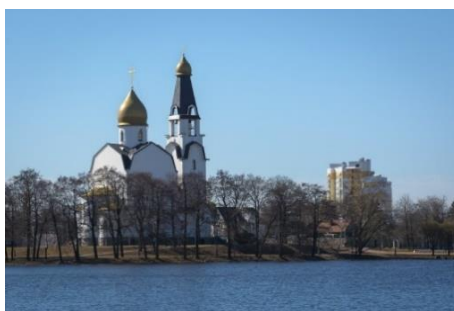
Сурет. 8. Ф.М.Достоевскийдің әдеби-мемориалдық мұражайы

Аниар Молдыбаевтың үйі. Семейдегі есте қаларлық орын Абай Құнанбаевтың есімімен байланысты. Үйде орыс және қазақ тілдерінде белгі бар: «Қазақтың ұлы ақыны және ағартушысы Абай Құнанбаев жыл сайын осы үйде тұрып, 1878-1904 жылдар аралығында өмір сүрді». Үй XIX ғасырда салынған (Сур. 9).

Сурет. 9 Аниар Молдыбаевтың үй

Әулие Петр мен Павелдің шіркеуі Ғибадатхана ғимараты XIX ғасырда соғылған(Сур.10).

Сурет. 10 Әулие Петр мен Павелдің шіркеуі

Н.К.Крупская атындағы педагогикалық институты (бұрынғы ерлер гимназиясы). 1894 жылы 282 адамға арналған ерлер гимназиясы ашылды. Азаматтық соғыс кезінде осы ғимаратта Ақ гвардияның 2-ші Сібір корпусының штаб-пәтері В.В. Анненков болды. 1934 жылы осы ғимаратта мұғалімдер институты, ал 1937 жылдан бастап педагогикалық институт болды. Қазіргі уақытта ҚазГЗА оқу корпусы. Екі қабатты ғимарат, екі жағынан терең ризалитті күрделенген. Ғимараттың орталығы шығып тұрған карнизбен ерекшеленеді. Орталық ризалит және негізгі қасбеттің төменгі қабат терезелері арка тәрізді, жоғарғы қабат тікбұрышты, жоғарыда бұралған сызық қолданыған. Қабаттар шығып тұрған таспа тәріздес сызықпен бөлінген. Орталық қасбет рустталған. Плита мен бүйір қасбеттер бірқалыпты сыланған. Жоспардағы ғимарат дұрыс емес пішіндес «П» әрпіне ұқсас болып келеді.

Ғимараттың орташа биіктігі - 6,05 м, іргетасы - тас, күймалы. Қабырғалары кірпіш, үш кірпішті қалау, ішкіш қабырғалары ағаш. Төбесі темір, терезелері екі қабатты (Сур. 11).

Сурет. 11 Н.К.Крупская атындағы педагогикалық институты

Қорытындылай келе Семей қаласының тарихи архитектурасыны өзінің ежелгі кезден сақталған ғимараттарымен ерекшеленеді. Қазіргі заманағы технологияларды қолданып бұл қаланың архитектуралық келбетін бұзбай, өзгертпей осы қалпында сақтап қалуымыз керек.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Свод архитектурных и монументальных памятников Восточно-Казахстанской области. – Усть-Каменогорск, 2005. – С. 77.
2. Амангельды Кажыбаев: Крепость на Иртыше / Рудный Алтай.- 1998.-10 сент. - С.3. Кривенко С. Семей - Семипалатинск / С. Кривенко, А.Сапышев.- Семипалатинск: Семей-Печать, Б.г.- [20] с. Омаров А. Семь палат – древний град, построен в эпоху великого переселения народов / А. Омаров // Рудный Алтай.-1998.-10 сент.-С.6; 12 сент.-С.7; 15 сент.-С.2. Петровский, Г. Семипалатинск: вехи истории. / 7 Дней.-2001.